

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) Budapest

ABLONCZY LÁSZLÓ

Élők és holtak árnyai

Major Tamás két évada (1958–1960)

1. rész

1958. SZEPTEMBER 7-ÉN este *Kapunyítás a Nemzeti Színházban* címmel Marton Endre rendezésében a Magyar Televízió egyenes adásban tíz, a repertoáron szereplő előadás részleteiből összeállított műsort sugárzott. Várkonyi Zoltán és a Petőfi Színházból, tán öngyilkos férje, Halász Géza emlékétől is szabadulni akaró Bara Margit konferált. Hírverésnek azóta se volt külön, igaz, hogy a tévé ébredező korában legfeljebb néhány ezren láthatták az évadelőzetest. Személyi változásról, művészi erősödésről a direktor nem számolhatott be. Új tagként érkezett Töröcsik Mari, aki főiskolásként is, ha a filmezés engedte, a Nemzetiben játszott, Bárdi György egy évad után majd Buss Gyulával együtt távozni kényszerül, mert magánéleti pajkosságuk közügyi botrányként az igazságszolgáltatásig visszhangzott. Baráti gesztus, hogy a Madách Színház leváltott igazgatóját, Téri Árpádot Major színészként szerződtette. Úgyis mondhatjuk, hogy Téri visszatért a Nemzetibe, mert 1950-ben innen került a debreceni színház élére, ahol Mensáros László, Simor Erzsé, Márkus László, Soós Imre és mások nevével jelzett kiváló színházat szervezett, továbbá Vámos Lászlót és Blum Tamást is társul hívva elsőrendű operaegyüttest is működtetett a Csokonai Színház ragját emelve. Egyébiránt a káderesítés jegyében általános vezetőváltást vezényelt Aczél György; Palló Imrét, akit a forradalom idején a társulat választott meg, eltávolította az Opera éléről, s megbízott igazgatóként Fajth Tibort nevezte ki; Magyar Bálintot pedig Goda Gábor váltotta a Néphadsereg Színház direktori posztján, Egri István az együttes óhajából vezette a Petőfi Színházat 1956-tól, ő is távozni kényszerült. Alighanem Major erősen hangolta a fordulatot a Színművészeti Tanács vezetőjeként is, mert polgári iránnyal vádolta egykori főtitkárát a Néphadsereg élén, s nagy hívét, Somló Istvánt szerette volna helyére. Somló levelezésében 1958 tavaszán már feltűnik a hír: „Megint színingazgatóvá akarnak »ütni«” (május 10.). Somló nem vállalta, de testvérének Párizsba írott leveleiből kitűnik: figyeli az eseményeket. Major direktori munkájáról is értesülünk: a nyitás előtti nap érkezett haza, s „most kezdi rohamlépésben megfogalmazni az új szezon tennivalóit”. A kapkodás és a rögtönzés tehát folytatódott, noha az évad végén a Film Színház Muzsikában éppen a programos és tervszerű munkát ígerte. Tábory György régi barátság folytán segített Somlónak, és a Nemzeti megszerezte *A rettegés birodalma* című Brecht-darab előadási jogát, amit Marton Endre rendezésében 1958. október 7-én be is mutattak. De az igazi esemény, mi több, „Szenzáció: Kovács Alice elment a színháztól!” A Vígszínházhoz távozott Kovács, aki 1945-től mindenesként huszonnégy órában testestől, lelkestől szolgálta Majort és a Nemzetit.

(Már nemcsak a társulat sokallta Kovács Alice uralmát, hanem a fölöttes elvtársaknak is feltűnt a családiásnak tűnő igazgatás. Mint Czímer József írja: „...a színészek gyakran mondogatták, hogy a színházat néha nem is Major, hanem Kovács Alice igazgatja. Néhány tulajdonsága biztonságossá tette helyét. Az egyik: abszolút szakmai hozzáértése. Kísújjában volt egy színház menete, és azt biztos kézzel tudta irányítani. A másik: feltétel nélküli pártossága. A harmadik: tökéletes jólétesültsége. Mindenkiről szinte mindent tudott, legalább annyit, amennyit feletteseinek tudniuk kellett, mindig tudta, kit kell gyűlölni és kit támogatni. A vakmerőségig menő bátorsága, önállósága nem mondható sem erénynek, sem hibának... Ami őt emberileg ellenszenvessé tette, az az, hogy a magabiztossága egyre inkább önteltségbe, parancsolgatásba, itt-ott pökhendiségbe fordult” [Átszállás ugyanarra a vonatra]. Pontos jellemzés, Czímer emlékezete abban téved, hogy Kovács Alice már nem Magyar Bálint „ellenőrzésére” és „kézben

Részlet a szerző Major Tamás, *avagy a nemzeti színjátszás becsülete* című, készülő kötetéből.

tartására” érkezett. Majornak el kellett távolítani titkárnőjét, de furfangos tervet gyanítunk, mert a Goda vezette Vígszínház tikárságára kerülén minden tervről, eseményről értesíthette korábbi igazgatóját.)

Kovács Alice rajongása nem apadt Major iránt, aki a felsőbb vezetésre hárította az áthelyezést. Molière-i jelenetnek is mulatságos, amit Somló ír: „Tamás titokban örül, hogy felsőbb körök határozata szerint sikerült megszabadulni tőle... Alice mint szélütött csirke kóvályog a városban... Tamást hajszolja, aki elfoglaltságára hivatkozva kitér” – hiteti ezt Major Somlóval...! Mert a Néphadsereg ügyeiről, az igazgatósági értekezletek történéseiről Kovács Aliz jelentései nyomán Major azonnal értesült. Fontos volt neki, már csak azért is, mert Major változatlanul spekulált Somló irányítására.

Jubileumi számok ékesítik az évad eleji plakátot: Szeptember 13-án a *Pygmalion* 400. estjéhez érkezett, október 22-én az *Othello* 250., október 28-án a *Peer* 50. előadására került sor. De a rendező már nem lehet együtt színészeivel: Gellért Endre szeptemberben az Ibsen-drámaköltemény felújító próbáján az elmegyógyintézeti képnél sírógörcsbe zuhant. Azokban a napokban testvérét kísérgette pszichiátriai kezelésre. Majd ő is végképp összeroppant;

(„A negyedik emeletről ugrott le, a lichthofba. Szűk épületkút volt, az csökkentette nyilván a zuhanás gyorsaságát. Ülő helyzetbe ért földre, egy pillanatra kábult csak el. Ahogy szemét kinyitotta, a szeme előtt, szinte az ölében egy eltört szódásüveg borotvaélesre, nyílegyenesre tört cserepe. Ezzel vágta föl az ereit; a forradás is elborzasztó, csaknem arasznyi mindkét csuklóján, lilásvörös. Bal keze ma is béna, ott az idegeket is elvágta” [Illyés Gyula: *Napló – 1958. december 30.*]. Gellértet tűzoltók hozták fel az aknából, s kórházi kezelés következett, aztán otthoni tápáskodás, időközben válás, majd 1959 tavaszán újra kórház. Okaikról keveset tudunk, Molnár Gál Péter Gellért-életrajzában szava sincs az utolsó évek belső vívódásairól. Illyés jegyzete fő okként a rendező és felesége közti harcra céloz. Bizonyos, hogy más viaskodások is omlasztották erejét; a forradalom s ami utána következett... Tanítványának, Földes Gábor győri főrendezőnek kivégzése 1958 januárjában, majd júniusban végzetes leszámolás Nagy Imrével. Ebben a véres politikai megtorlásban vezetőtársának, Majornak a szerepe; évtizeden át túrta, s eddig túrhette Major politikai és emberi játékait. Sőt: fedezte; a társulat előtt csöndesítette azt a morális és művészi hullámverést, amelyben a színház dolgozott vagy dolgozni kényszerült. Művészi viaskodás is súlyosbította Gellért helyzetét, hiszen a Brecht-előadás és a *Peer Gynt* sem sikerült úgy, ahogyan korábbi Shaw-, Illyés-, Németh László-rendezései visszhangoztak a színi életben.)

Akkor még, 1958 őszén mindenki remélte gyógyulását, mert Gellért szellemi, erkölcsi, pedagógiai ereje, sugárzása jelentette azt az emberi és művészi biztonságot, amely Major művészi és vezetési szertelenségét renddél, megnyugtató üzemmenetbe terelte, szervezte a Nemzetit. Gellért a *Tizenhetedik baba nyarat*, a Laurence Olivier Royal Court-beli repertoárjából előhívott darabot már el sem kezdhetette, Várkonyi Zoltán vállalta s vezette bemutatóra (október 31.). A *Tragédia* is változatlanul húzta a közönséget, igaz, a spektakulum már fáradóban, Major se ambicionálta Lucifert, inkább Ungvári játszotta. Ám az ideológiai ostor újra csattant: a nagybeteg Révai József funkcióból kihullottan se nyugodott. Madách drámakölteményének 1955-ös bemutatóján kérődve, immár '56 jegyében politikai tüzet okádott: „Ma már, visszatekintve, nyilvánvaló, hogy mindazoknak, akik akkor hangosan és az asztalt verve követelték *Az ember tragédiája* haladéktalan előadását... nem Madáchért és nem nemzeti irodalmunk hagyományaiért fájt a fejük. Hanem egyszerűen újabb alkalmat akartak teremteni, hogy Madáchba kapaszkodva és Madáchcsal takarózva felléphessenek a társadalmi haladás eszméje és világnézete ellen, hogy Madách Imre nagy művének leple alatt tüntethessenek a hazánkban épülő szocializmus ellen. *Az ember tragédiáját* is faltörő kosként használják fel a szabadság nevében a szabadság igazi rendje ellen” (*Társadalmi Szemle*, 1958/9). Következésképpen mégsem lett, az aczéli kulturális vonal éppen azt akarta igazolni, hogy nem a Rákosi-időket éljük. Ám hogy Kádár az '57-es júniusi pártértekezleten összecsapott Révaival, s Major is a pártvezérnek tetszően hangolta szólását, így Révai már hiába teoretizálta mételyes eseménynek a *Tragédia* előadását, az '54-es változat még egy jó esztendeig éltette a repertoárt.

Egyébiránt politikus őszint szervezett Major, oka volt ennek, mert a parlamenti „választások” légkörében is formázta színháza műsorát. Marton az 1957/58-as tanévben rendezőosztályával maga is készült, mert a diákjai között (Lengyel György, Lechner [Léner] Péter, Laxenberg [Bencze] Zsuzsa, Posch [Pós] Sándor) felosztotta a jeleneteket, s a párhuzamos színészosztály hallgatóival vizsgáztak *A rettegés birodalmával*. Majd az új évadban Marton a Nemzetiben állította színpadra. A Brecht-előadás a hitleri hatalom korát idézi, pontosabban: „...annak fürkészése, hogyan működik ez a rémuralom, milyen hatással van a rettegő, nyomás alatt görnyedő emberekre, miként alakítja át őket”

(Kéry László). Mint az alapos, filológiai készültséggel elemzett darabról megállapítja, laza jelenetek egymásutánja ironikus és komor színek váltásában áll össze előadássá – dicséri a fekete körfüggöny előtt kiemelt történésfolyam láttatását, ugyanakkor a kritikus szerint Marton Endre néhány fontos képpel csonkította az előadást (*Shakespeare, Brecht és a többiek*). Major Tamás egy röpké jelenetben szerepel (6. kép: Lohmann), akit Somogyi Erzsébet, Apáthy Imre, Olty Magda, Kohut Magda, Máthé Erzsébet, Kállai Ferenc sorában az ítésként említésre sem érdemesített. A *Ljubov Jarovájával* folytatódott az új előadások sora. Amely voltaképpen Horvai István 1950. decemberi rendezésének felújítása (1958. november 20.). Nem hívta Horvait, mert '56 vétkeseként Major sokszor és nyilvánosan piszkolta egykori elvtársát. A címszereplő, Máthé Erzsébet emlékezete szerint Major elúszott a rendezéssel, s a bemutató estéjén a szünetben még rendelkezte az utolsó felvonást. A szovjet műnek kötelező dicséretekből fölösleges idézni, de Illyés Gyula *Naplójából* már hihetően körvonalozódik az előadás: „A minta az *Éjjeli menedékhely*. A szerepek s a jelenetek az eljátszhatóság jegyében születtek. A mi színészeink azonban nem érzik se az egyiket, se a másikat: az előadás így kriminális, a darab hatása nulla, sőt ellenkezője annak, amit a szerző akart.” Sok más jel mellett az időzavarban, amely gyakran jellemezte Major rendezéseit, ez már Gellért Endre hiányát is szenvedte. Mert Gellért volt az, aki együttműködésük boldog időszakában gyakorta nézte, véleményezte Major munkáját, segítette, hogy az előadás időben, pontosan és rendezetten kerüljön a közönség elé. Választások össze voltak, s Major is jelölték. Mint a Film Színház Muzsika tudósít róla, a Rátkai Klubba szervezték a gyűlést, így a terem szűkös volta garantálta a belterjességet. A Nemzeti igazgatóját meglehetősen alultemperáltan ajánlották: előbb Fejér István, a Vidám Színpad igazgatója mondott beszédet, majd Szirtes György, az Operettszínház gazdasági igazgatója dicsérete a Parlamentben.

STÚDIÓ? A pártosra fényezett ősz harmadik változataként a Nemzeti Színház stúdiójaként hirdette, a Katona József Színházban december 7-én, vasárnap délután *Az értől az óceánig* címmel Vadász Ilona Ady-estet rendezett, amelyen Major is szerepelt, s a szín mozgalmasságára utal, hogy Eck Imre, Végvári Zsuzsa táncosok mellett női kamaraegyüttes, továbbá zenészek és Garancsy Márta, az Operaház tagja is fellépett. A műsor már valóban stúdió-keretben folytatódott, mert 1959 januárjától az Ódry Színpad lett a Nemzeti harmadik színpada, ahol februárban még kétszer megisméltették az Ady-estet, s március 12-én pedig Lorca fekete pecsétes, komor drámái után a víg művek szerzőjét is megismerhette a közönség, Vadász Ilona rendezésében *A csodálatos vargáné* került színre. Illyés: „Jó rendezésben... közepes előadásban. Végre egy darab, amelyet szégyenkezés nélkül mosolyoghat végig az ember. Ha elképzelem, hogyan hallgatták a kasztíliai parasztok, akiknek íródott, megérezem a szándék nagyságát, a költészet tisztaságát. Egyszerű, egyenes vonalú, rövid – ezek a fő erényei. Az, amitől tartózkodni tudott” (1959. április 9.). De a stúdió kísérleti terepe fölött ne lelkesedjünk. Amolyan repertoárpótlék és színészfoglalkoztató ürügyeként működött, s nem úgy, ahogyan 1956 nyarán Gellért és Major is gondolta. Hozzá: a színház leggyöngébb rendezőjére, az elvtársi alapon ott működő Vadász Ilonára bízni a kísérletezést? Merő abszurditás. Major hanyagsága? Másról van szó: Major pontosan tudta a pártpolitikai leckét, s ő nem vállalta a megújítás kockázatát. Így süllyedt kénytelen alibi-vállalkozássá a Nemzeti stúdiózása.

(Francia és nemzetközi színi élményeinek összegzéseként már 1956. július 28-án a Színház és Mozi párizsi tudósításában Gara Lászlónak így nyilatkozott Major: „Hozzájuk mérten ismerjük el, sok mindenben kissé provinciálisak lettünk, engedjük a jövőben a merevségből, ami az akadémizmus veszélyét rejti magában. Legyünk merészebbek. Kísérletezzünk többet, hiszen igen sok probléma vár megoldásra. A dramaturgia, a rendezés, a díszletezés új útjaira van szükség abban, hogy korszerű, a közönség számára izgalmas színházat mutassunk be.”)

Szendró József például vállalta a kísérletezést. Mert épp ez időtt, 1959 márciusában a debreceni Csokonai társulata az Ódry Színpadot este és éjszaka forrószínház előadással vendégszerepelt. A főiskoláról érkezett Pethes György rendezésében Anouilh *Romeo és Jeanette* Latinovits Zoltán és Szabó Ildikó főszereplésével, és Szendró együtt játszott a fiatalokkal. Debrecenben azonmód betiltották, de mertek és kockáztattak. A Nemzeti műsorlapja jelezte már, hogy 1959. június 5-én az Ódry újdonsága lesz a *Késdobálók*, ám a darabot különféle ürüggyel mégsem engedélyezték, s majd újabb évek anatómiája után a Madách Kamara mutathatta be 1965-ben. Kilenc évvel azután, hogy Hubay megírta a darabot. „Mi nem vagyunk semminek az ellensége, ami új” – mondta Major a VII. MSZMP-kongresszuson (1959. december 3-án), csak éppen azok a szerzők és művek nem kerülhet-

tek színpadra, amelyek a történelem közelmúltjának kérdéseit élesen exponálják. A „...mai élet összefüggéseit” – ahogyan Major fellengzősen fogalmazta majd a pártfórumon. „Modernül kell tehát alkotnunk, modernül kell játszsanunk” – szölte a verdiktje. De hát hogyan? Az alkotói, intézményi szuverenitás híján ugyan miként? Hubay darabjában Berek Kati és Szirtes Ádám játszotta volna a házaspárt a Nemzeti stúdió-előadásában. A téma épp a jelenből vajúdott: a házások az '56-os bolydulásban élesen vitáznak arról, menjenek-e vagy maradjanak. Maradnak, de ez se volt elég optimista ahhoz, hogy a közönség is láthassa a közelmúlt drámáját, noha a forradalomra semmiféle közvetlen utalás nem hangzik el. Művészi gondolatot és igényt tekintve Hubay darabja rangot adott volna a Stúdió hiteles voltának és a Nemzeti évadának is.

ILLYÉS GYULA A NÉZŐTÉREN. Darvas József *Kormos ég* című darabja (1959. március 29.), amelyet a közhangulat szerint Várkonyi Zoltán azért vállalt, hogy filmesként a Filmgyár élére kinevezett író kegyébe kerüljön. Illés Jenő szerint Darvas „...teljesen szakított a hagyományos parasztabrázolás terhes örökségével, valóban a mai falut ábrázolja, nem az ősi indulatoktól felszabadult titokzatos világot, hanem a szellemében, életstílusában, gondolatvilágában, ruházkodásában is más – mai falun élő embereket” (*Mai dráma – mai dramaturgia*). Hasonló fordulatokat más írásokból is idézhetünk, de az őszinte szavak nyomtatásban aligha jelenhettek meg. Illyés *Naplójából* vizsályosabb hangokról értesülünk, Veres Péter beszélte el a darabról és az előadásról rendezett vita hangvételét. Veres felolvasta Illyésnek véleményét: „...alig leplezett levágás. »De a többi! Ilyen kollektív s...nyalást is ritkán láttam! Úgy látszik, emelkedik Darvas napja!«” (április 14.). Aztán Illyés is megnézte az előadást: „Izgalmas, jó első felvonás. Igen, mert az expozíció annál feszültebb, minél több elemet vet föl. De ezek az elemek nem állnak egységbe. Teljesen külön ügy az író viszonya a néphez, a feleségéhez, a családjához. »Bemondások«-ra alapozott mű, s kezdetben mintha mindenki megkapná a magáét. Aztán...” – bizonyára a hamis végre célozva pontozza véleményét. Szerkezeti zökkenőket Kéry László is észlelt. Az *útvesztésben* gyötrődő Joó Sándor (Básti Lajos) drámájának hibájaként látja, hogy „Az október–novemberi napokban hatalmas erővel fellángoló nacionalizmus” tényeit Darvas nem ábrázolta (*Shakespeare, Brecht és a többiek*). A Katona József Színházban pedig Illyés Gyula egymást követő két estén időzött. „Soria: *Idegen nő a szigeten* [bemutató: 1959. március 22.], világsiker. Mitől? Egy okos, szerkesztéshez kiválóan értő, tehetségtelen (se lélekábrázoláshoz, se jelenetvezéshez nem értő) ember műve, tetszetős, de alapjában nem illő színészekkel. [Mészáros] Ági kanáriszöke hajjal, Marton képzelme szerinti »angolos« hűvösséggel” (1959. április 2.). Apáthi Imre rendezésében a *Lyuk az életrajon* című Gádor Béla-darab jelen idejű derűs történettel szolgált (bemutató: 1958. december 19.). Illyés: „...kabarétréfa, operett és bohózatkeverék-vígjáték igénnyel, s így elég felemás. »Bemondásai«, »merészsége« szórakoztatja a közönséget” (1959. április 3.). Az évadot tekintve, a magyar dráma ügyében silány mutatóvány.

(Major emlékezésében [Major Tamás – A Mester...] némi sértettséggel is, úgy mondja, mintha Illyés Gyula darabjának színre állítása Benedek András és Gellért Endre privilégiuma lett volna. S ő a beavatatlan...! Illyés Fáklyalángja és a Dózsa György betiltva, s a költő múltidéző ígézetében újabb darab foglalkoztatja. Benedek Andrásnak a szerzővel való levelezése [Színházi műhelytitkok], továbbá Illyés *Naplója* alapján érdemes elbeszélni, hogy a színház- és a párthatalom egybevarrtágában egy mű sorsa miként alakult – a be nem mutatásig. Illyés 1958. szeptember 6-án Tihanyból értesítette Benedeket, hogy amit korábban eltervezett, „megcsináltam, ha vázlatyszerűen is...” Javaslatok és módosítások kérdéseiről jönnek-mennek a levelek, s szeptember 30-án Illyés tudatja dramaturg barátjával: előző nap Flóra elmondta Gellért Endre „lelki összeroppanását”. A rendező súlyos állapotáról értesülve kis szünet után Illyés Gyula azért is foglalkozott tovább a Malom a Sédén formálásával, hogy Gellért munkára serkentő gyógyulását segítse. 1958. december 30-án Illyés meglátogatta színházi barátját a kórházban. A családtagok szerint ez segítette Gellért gyógyulását. S a költő úgy véli, Gellért „Fesztelenül, egészséges nyíltsággal mondta el az előzményeket”. 1959. január 3.: „Befejeztem a színdarabot.” Idéztük már nézőtéri látleletét; feltűnő, hogy az elkövetkező hónapokban Illyés a szokottnál gyakrabban járt színházba, s nem csak a Nemzetibe. Trenyov, Wilder, Shaw, Maugham, Nash és más szerzők azért is érdeklik, hogy a dramaturgia irányait megismerje, de egy varieté-előadás nyomán a színpadi hatás árnyalatait is feljegyezte. Január 20-án Illyés újra a János Kórházban, s Gellért tudatja vele: darabját háromszor olvasta. Dicsérő szavai közben kiderült, már Révai József is értesült a drámáról. Kitől? Aczéltól. Illyés nem kérdezi, Aczél honnan tudja, bizonyos, hogy Majortól. Gellért Illyés jóváhagyását kéri, hogy Révai is megis-

merje. Jámbor reménnyel, hogy majd „a darab előadásának egyengetői közé” sorolható az egykori kulturális hatalmasság. „De illendő Majornak is szólni” – jegyzi Illyés, ám Major már Benedektől értesülhetett az Illyés-műről, hiszen Aczélt más nem tájékoztathatta. Bővült a kézirat-olvasók köre: február 7-én Molnár Márta kritikus hangú levelére válaszolt a költő: „Ha maga itt kommunista szereplőket lát, az író hibája. Írta volna meg világosabban őket. Szerintem viselkedésük, szójárásuk mást jellemez. Tragédiájuk éppen az, hogy azok, aminek a kor [s maga is] beskatulyázza őket... Nem maga nacionalista mégis, a kozmopolitizmus javára?” De itt most nem a darab értékeit, hibáit szemléljük, hanem a sorsát követjük. Néma napok és lapok; de arról értesülünk, hogy Kodály megzenésített Talpra magyar-ját némitotta a cenzúra, Karinthy Ferenc novelláskötetét befagyasztották megjelenés előtt, Illyés harmadik éve némaságra kényszerítve, még a Hetvenhét magyar népmesék új kiadása is tiltva, „...mert az utószóban egy mondat így kezdődik: »A tizennégy milliós magyarság...«”. Tartós a hallgatás; Karinthy Ferenc lelkes szavait olvashatjuk Illyés Naplójában, de Major és a felsőbbek változatlanul némák. Aztán egy felsőbb hang, március 26-i bejegyzés, Kodály említi a költőnek, hogy Kállai Gyulával beszélt: „Mi sajnáljuk legjobban, hogy olyan kitűnő népi írók, mint Illyés Gyula és Kodály Zoltán nincsenek teljesen velünk. Ő [Kodály] ezt felelte: Főleg az eszközeitekben nem vagyunk veletek.” Március 31.: a Fény presszóban váratlan találkozás Major Tamással: „...beszélni, találkozni akar. Mégis lesz a darabból valami? Majd föl hív.” Illyés kérdése már az elutasítás sejtelve. Mert Major nem mond semmit, haladékot említ, amely a menedék. „Április 1.: Dél tájt Major. Hát mikor ülhetünk össze?” Másnap, április 2-án Major újra telefonál; s már a váltóátállítás trükkje következik: „...előadják a Pereskedőket az Andromachéval, ha átjavítom Lőrinc fordítását”. A Malom a Sédén-ről tehát nincs szó, helyette új megbízatás? Április 7.: Major és Benedek három órán át a darabról beszélget. „Kitűnő” – így a hízelgő indítás. „Aztán Major: nem volna-e jobb, ha Berecz, akinek a megmentéséért az akció folyik, közelebb állna a kommunistákhoz? Nem sémára gondolt! De ha mégis kommunista lenne? Valami megbízatással ott, a határon. – Akkor csak a nézők kommunista részét »győzném meg« valamiről. Amiről őket fölösleges meggyőzni.” S folytatódik az alakokról, a helyzetekről az „igazi eszmecsere”. Aztán kitűnik Major postási küldetése: „Révai akar velem beszélni...Kétharmad részben tetszik neki, de egyharmada miatt öltre menne velem. Elmennék-e hozzá? Mert beteg. Szívesen. Akkor menjünk mind a hárman.” Április 11., Benedek nélkül: „Révainál. Major jön értem kocsijával, ő vezet, föl a Szabadság-hegyre.” A bal kezére béna Révaival az udvarias kezdés után a darab alakjairól és eszmevilágáról éles beszélgetés kezdődik. A fasiszta és a kommunista szereplők ábrázolásáról. „Berecz az Zsilinszky?” – kérdi Révai, mire Illyés: „Olyasmi.” Mire Révai: „Miért nem mersz soha kommunistákat ábrázolni? Félsz tőlük.” A költő: „Nem lehet, a modell feltétlen megsértődnek. De tudnám, nagyonis, akár téged.” S már ironikusba fordul a disputa, Révai: „Nem ilyen intellektuel szemüveges kommunistát persze.” Illyés válasza: „Pedig az a fő tartozékok. Másotok sincs jellegzetes, mint szemüveg.” Visszatérve a darab alakjaira, Révai kérdése: „A fasiszta, az remek. Ungvárinak írtad? – Nem gondoltam senkire. Major hosszan: milyen áldás, ha az író rögtön színészre gondolva ír. Most nézi Goldonit. Annak is az volt az ereje. Akár Shakespeare-nek Falstaff rajzolója közben.” Mészáros Ági játszaná a női főszerepet, Valit. „Ez pedig végleg visszavezeti régi helyzetébe” – mondta Major. Távolodva a darab ügyétől „az irodalom megrekedésének” kérdését vitatták, majd újra a dráma világnézeti kérdésével kapcsolatban Illyés törekvését összegezte: „...énnekem az egész terem a gondom, úgy, ahogy az utcáról összegyűlt. Én annak a beleegyező tapsát akarom. – Mi is. Én is. – De nem úgy, ahogy te kapod a tapsokat. Hogy berendeled az embereket, s te döntöd el, meddig helyeseljenek.” Illyés feljegyzését olvasva, az ideológus és a színházi ember nem győzte meg a költőt: kommunistává pedig nem alakítja Bereczet. Voltaképp ezzel a dráma sorsa beteljesedett. Hónapok múlnak, semmi utalás a Naplóban. Valamikor május táján Benedek: „Major Tamás véleményére nem emlékszem, csak idegenkedő magatartására.” Bizonyos, hogy Major a felső vezetést radarozta, amely pedig azért húzta-halasztotta a darab ügyét, mert Illyést szerették volna betereelni az alakuló Írószövetség karámjába, de a költő nem engedett, s Kállaiék sem. 1959. október 25-én Benedek András Illyéséknél: „Kíméletes, de mégsem köntörfalazó a bejelentése, hogy a darabot nem fogják előadni. Magam sietek segítségére: K[ádár] beszéde után én sem tanácsolnám Majornak. Véleménye, hogy Major el sem olvasta a letisztázott példányt. Az ő – Benedek – sürgetése elől, hogy mi lesz Illyés darabjával, hétről hétre ezt feleli: a jövő héten. Benedek végül Berczellerrel beszélt. Berczeller a nemzeti gazdasági igazgatója, de voltaképpen ő vezeti a színházat. Volt kapitalista, de kitűnő marxista indoklásokat tud fűzni mindenhez. Elolvasta a darabot, egy mondat volt a véleménye: Nem értem; ahol pedig értem, ott rossznak tartom.” Így hát minden reménytelen. Benedek: „Jobb így, mintha előadnák, rosszakarattal s rosszkedvvel. Meghamisítva s szándékosan meg-

buktatva. Mert ki is rendezhetné? A Nemzetinél csak »antinacionalista« rendező van. Más színháznál sincs más.” Gellért Endre kedélye s egészsége pedig már végképp elapadt. A társtalanságában a bizonyosság a pártkongresszus előtti napokban érkezett a költőnek: „Tegnap a verseskötet megjelenésének letiltása. Ma a Nemzetinél levő darabomról kapok végre hivatalos értesítést. Ez a hivatalos értesítés újmódon az, hogy Major Tamás hosszabb nyilatkozatot ad a Népszabadságnak A Nemzeti Színház új magyar darabjairól. Helyesebben a készülő darabokról. Abból, hogy a Malom a Séden-nek címét sem ejti ki, rám az az illendőség háramlik, hogy tudomásul vegyem az elutasítást, s ha véletlenül összeakadnánk, szót se ejtsek róla” [november 29.]. Kodály Zoltán a költővel beszélgetve már korábban jövendölte a darab sorsát: „– Van benne szó magyar nemzeti érzékenységről? – Van. – Akkor nem adják elő” [1959. február 22.].

Shakespeare és Goldoni mentette az évadot: Major rendezésében *A windsori víg nők* (1959. február 23.), majd a *Két úr szolgája* (1959. május 15.) került a Blaha Lujza téri színház repertoárjába. Kéry László véleménye: „Major Tamás rendezése élénk ütemű, ötletekben gazdag előadást produkált, amelynek azonban – jórészt a darab eredendő gyengéi miatt – voltak ernyedtebb szakaszai. Játéktílusban sikerült meglehetősen egységet teremteni; a komikus pátosz a helyzetek teljes erővel megjátszása. Helyenként gunyoros felhangú túljátszása – adta meg az egésznek alaptónusát.” Kéry észlelte, hogy szervi-szerkezeti módosulással Bessenyei Falstaffja a *IV. Henrik* első részéből átültetett Becsület-monológgal gazdagodott. A kritikus szerint idegen *A windsori víg nők* Falstaffjától, de egy játékbeli ötlet, jellem- és helyzetállalat: „...a hódításra-rablásra induló, majd többszörösen megcsúfolt Falstaff egy fényes fémtál tükrében nézegeti magát, s fürkészi orcáján az új letörések mögött a hajdani önbizalom nyomait” (*Shakespeare, Brecht és a többiek*). Vélhetnénk, hogy a velencei Goldoni-tanácskozáson (1957) járt Gellért Endre kapott kedvet Goldonihoz, de betegsége folytán Major helyettesítette. Ám ismerve Major komédiás kedvét Molière játékaival, s hogy 1956-ban a *Mirandolinát* már rendezte, szinte bizonyos: a maga kedvére tűzte ki a darabot. S hogy kedves Goldoni-játéka igazolja: 1980 őszén a Fővárosi Művelődési Házban újra színre vitte a *Két úr szolgáját*. Csak tündökönk: tán valami személyesség is lappangott ambíciója mélyén? Nem önvallomások kényszerrel persze, mert Major nem a lelki-lelkiismereti mélység, hanem a Játék, a „csibészesség” kísértő voltának virtuóz megjelenítése. Ahogyan a darab végén Truffaldino mondja: „...elkövettem ezt a csínyt. Fejest ugrottam belé, nem spekuláltam: de legalább büszkélkedhetem azzal, hogy senki sem kapott volna rajta, ha én magam le nem leplezem magam...” Major pedig sosem leplezte le magát, hanem maszkjait szaporította az idő hullámverésében.

(*Színház és élet összeszokrátatásában akár. Suka Sándor, Truffaldino alakítója idézte fel tévés portréműsorában, hogy a bemutatón az öreg Nemzeti négyes páholyában ült Kállai és Kádár. Suka nehéz körülmények között élt, s Major heccet eszelt ki. Előadás előtt mondta színészének: monológját zárja azzal, hogy a páholy vendégeinek kétségbeesett kérelemformán szóljon: „Nekem még lakásom sincs!” Így történt, s a második szünetben Suka öltözőjébe is bement Kádár, és megkérdezte: „Benne van-e szövegében, hogy »nekem lakásom sincs«?” A színész egyenesen válaszolt: „Nincs benne.” Erre Kádár: „Érttem. Küldjenek be egy kérvényt!” Beküldték a Kádár-irodának, és Suka lakáshoz jutott.)*

IRODALOM

BENEDEK András, *Színházi műhelytitkok* (Szépirodalmi, 1985); DEMETER Imre, *Köszönöm a tüzet* (Gondolat, 1971); CZÍMER József, *Átszállás ugyanarra a vonatra* (Printself, 1966); ILLÉS Jenő, *Mai dráma – mai dramaturgia* (Szépirodalmi, 1964); *Színészarcok a közelmúltból* (szerk. ILLÉS Jenő, Gondolat, 1968); ILLYÉS Gyula, *Napló – 1946–1960* (vál., szerk. ILLYÉS Gyuláné, Szépirodalmi, 1987); KARINTHY Márton, *Ördögörcs* (Ulpius-ház, 2003); KERESZTURI Dezső, *Árnyak nyomában* (Szépirodalmi, 1986); KÉRY László, *Shakespeare, Brecht és a többiek* (Magvető, 1968); KOCIS L. Mihály, *Van itt valaki* (Minerva, 1987); KOLTAI Tamás, *Major Tamás – A Mester monológja* (Ifjúsági Lap és Könyvkiadó, 1986); *Kós Károly levelezése* (összegy., s. a. r., szerk., tan., jegyz. SAS Péter, Mundus, 2003); *A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának jegyzőkönyve – 1959. november 30 – december 5.* (Kossuth, 1960); NAGY Péter, *Két évad* (Szépirodalmi, 1966); SÁROSSY SZÜLE Mihály, *miszter Jávör – Az amerikai magyar színház története* (Püski–Corvin–New York, 1982); Shakespeare: *IV. Henrik* (= *Összes művek I.*, ford. Vas István, Európa, 1961); *A színház nem szelid intézmény – Írások Major Tamástól – Írások Major Tamásról* (összeáll., s. a. r. ANTAL Gábor, Magvető, 1985)

(folytatjuk)